

Милун СТИЈОВИЋ*

Историјски институт

Београд

ПРИЛОГ ОДНОСИМА СРПСКИХ КОНЗУЛА У ПРИШТИНИ СА ОСМАНСКИМ ВЛАСТИМА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ**

Анстракт: Отварање конзулата у Приштини означило је почетак званичног присуства Србије на Косову и Метохији. Примарни задатак Конзулата био је заштита српског народа и његових интереса на територији Старе Србије и Македоније. Циљ овога рада је да представи однос српских конзула у Приштини са представницима османске власти на Косову и Метохији, у којој мери су се ти односи мењали након персоналних промена на обе стране, да ли су ти односи утицали на персоналне промене, као и колико су се међусобни односи одражавали на могућности Конзулата да заштити српски народ на Косову и Метохији. Због обимности теме радом ће бити обухваћена делатност појединих конзула, која може осликати природу тих односа.

Кључне речи: Конзулат у Приштини, конзул, османске власти, мутесариф, Срби, Косово и Метохија.

Доласком Милутина Гарашанина на чело српске владе 1885. године¹, почиње да се води организована и активна национална политика према Османском царству и борба за постизање што бољег положаја Срба у

* milunstijovic@yahoo.com

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Европа и Срби (1804–1918): Подстицаји и искушења европске модерне* (Ев. бр. 177031).

¹ Датуми у тексту наведени су по новом календару, док су по старом календару једино датуми у напоменама, који на документима означавају време њиховог настанка.

Старој Србији и Македонији.² Закључивањем привремене конзуларне конвенције са Османским царством,³ септембра 1886. године, Србија је добила могућност да у њему отвара конзулате. Године 1887. отворени су српски конзулати у Скопљу и Солуну, а 1889, заслугом Стојана Новаковића, српског посланика у Цариграду, у Приштини и Битољу.

Преко конзулата је Краљевина Србија спроводила своју националну политику и културну и просветну мисију на Косову и Метохији и у Македонији. Примарни задатак конзулата био је заштита српског народа и његових интереса на територији Старе Србије и Македоније.

На Косову и Метохији српски народ био је, пре свега, физички угрожен, а његов тежак положај добио је крајем XIX века готово неподношљиве размере. Турске власти с једне стране, с друге косовски Албанци ојачани мухацирима, систематски су вршили насиља над Србима с циљем њиховог истребљења с ових простора. Убиства, пљачке, батинања, затварања и мучења невиних људи, уцене, паљења кућа, отимања имања и стоке, грабљења и нападовања жена и деце, отмице и насилна турчења девојака, похаре цркава и злостављања монаха и свештеника – били су српска свакодневица која је водила све бројнијем покрштавању и исељавању, а Косовски вилајет постепено претварала у хомогену муслиманску целину. Чишћење Косовског вилајета од непоузданог „велеиздајничког” српског становништва постало је константа султанове политике у Старој Србији.⁴ Насилничко понашање Албанаца, који су и сопствене сукобе решавали насиљем (по принципима крвне освете), имало је у односу према Србима геноцидан карактер.⁵ У периоду деловања Конзулата у просеку сваки други

² С. Терзић, *Стара Србија (XIX–XX век) : драма једне цивилизације : Рашка, Косово и Метохија, Скопско-тетовска област*, Нови Сад – Београд 2012, 131.

³ О конзуларној конвенцији између Србије и Турске в. М. Војводић, *Конзуларна конвенција између Србије и Турске (1879–1896)*, Вардарски зборник 3 (2004) 9–39. Донето и у књизи М. Војводић, *Изазови српске спољне политике (1791–1918)*, Београд 2017, 111–142.

⁴ Д. Батаковић, *Косово и Метохија у српско-арбанашким односима*, Београд 2006, 103.

⁵ М. Војводић истиче одлуку албанских главара још на првом састанку Призренске лиге 1878. године да Србију и Црну Гору врате у старе границе и сагоре и похарају (М. Војводић, *Србија и албанско питање крајем XIX века*, Србија и Албанци у XIX и почетком XX века, Београд 1990, 66). У Призренском санџаку су 1880. године постојале Лигине чете, чији је задатак био „да губе ђауре” (В. Бован, *Јастребов у Призрену*, Приштина 1983, 160). Нушић 1896. године шаље извештај Министарству да чисто српско село Чаглавица „букти у пламену“ и да су га запалили Албанци не би ли се Срби раселили (Б. Перуничкић, *Писма*, 200). И касније су се позиви на истребљење Срба понављали, као, на пример, 1899, када су оце у ђамијама

дан десило се неко насиље над Србима у Косовском вилајету. Насиља су се повећавала или смањивала у зависности од политичких прилика у Турској и у самом Косовском вилајету.⁶ Жалбе Срба стизале су до дипломатских представника Србије и других хришћанских држава и то је, поред страха турских власти од стране интервенције, помогло Србима да упркос бројним убиствима, прогонима, исламизовању и др. опстану на овим просторима.⁷

Отварање конзулата у Приштини означило је почетак званичног присуства Србије на Косову и Метохији. Српска влада је у дипломатију слала веома образоване и угледне људе који су покренули снажну акцију помоћи српском народу, али и борбе за очување српског националног бића, као и просветног и културног уздицања. У периоду деловања конзулата у Приштини сменило се једанаест конзула,⁸ међу којима су били и Бранислав Нушић, Светислав Симић, Милан Ракић и др.⁹ Захваљујући њиховим извештајима у Србији је почела да се ствара права слика о стању на Косову

узвикивале: „Сваког Србина... на кога сумњате, одмах убити!“ (Б. Перуничкић, *Писма српских конзула из Приштине (1890–1900)*, Београд 1985, 388). Конзул Марковић 1903. извештава да војници јавно прете Србима покољем зато што се жале властима на њих (*Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914 (ДСПКС)*, 1–1, прир. А. Раденић, Београд 1991, бр. 231), а конзул Спалајковић 1905. да су Албанци склопили заверу да истребљују Србе једног по једног и да се, пошто се одреди жртва, извршилац бира коцком (*Задужбине Косова : Споменници и знамења српског народа*, Призрен–Београд 1987, 691). Албанци су 1905, по налогу својих главара, у сваком селу поставили комите да сваког Србина на кога наиђу убију, а донели су и одлуку да се ниједан Србин не сме заштитити (*Задужбине*, 690 и *ДСПКС*, 1–3/2, прир. Љ. Алексић-Пејковић, Београд 2014, бр. 313). Покрет за организовано убијање Срба проширио се и на Призренски округ, у коме су Албанци међу собом одредили људе који ће ког, и то највиђенијег, Србина убити (*Задужбине*, 693). О геноцидним намерама према српском становништву и таквој пракси в. М. Јагодић, *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878–1912)*, Београд 2009, 209–217, *Косово и Метохија у српској историји*, Београд 1989 (Д. Батаковић), 271–280.

⁶ М. Јагодић, *Српско-албански односи*, 207.

⁷ *Исто*, 217. Истраживања су потврдила оно што се налази и у конзулским извештајима. Тако у једном непотписаном извештају упућеном Сави Грујићу 13. августа 1904. године стоји да су „од Колашина наовамо настали јаки зулуми а највише у пећкој и гиланској околини, јер у последњој има највише српских села и доста имућнијих сељана, те су стога Арбанаси овде највише навалили, не само због богатих пљачки, него да би тиме приморали Србе на бегство и затим им приграбили и земље“ (*ДСПКС*, 1–2, прир. А. Раденић, Београд 1998, 574).

⁸ Шефова Конзулата у различитим звањима.

⁹ Поред наведених дипломатских представника у Приштини су службовали Лука Маринковић, Тодор Станковић, Милан Новичић, Сима Аврамовић, Михаило

и Метохији. На основу њих је српска влада могла да интервенише и код великих сила и у Цариграду, како би заштитила српски народ.

Срби су отварање Конзулата дочекали с одушевљењем. Они су у њему видели свог јединог правог заштитника, што је он и био, иако често није имао моћ да их заштити од страдања.¹⁰

Албанци су, међутим, на тај чин гледали као на директну провокацију и покушај надгледања албанског деловања.

Турске власти су сматрале да су врата Конзулата она врата кроз која ће Србија ући на Косово. У Конзулату су Турци, како је Бранислав Нушић писао, видели „само агенцију која припрема завере да једног дана отвори српској војсци границу”.¹¹ Они су се с неповерењем, а једно време и отворено непријатељски, опходили према Конзулату и конзулима.

Сложеност задатка пред којим су се нашли српски конзули у Приштини захтевала је од њих живу активност у односима са турским властима, албанским главарима, са конзуларним представницима других земаља, као и предузимање палијативних мера, као што су слање оружја за самодбрану српском становништву, организовање чета, поткупљивање албанских главара итд.

У овом раду ће бити речи о односима српских конзула са турским властима. Због обимности теме ограничили смо се на неколико конзула како бисмо осликали природу тих односа.

Септембра 1888. године, нешто више од годину дана уочи отварања конзулата у Приштини, седиште Косовског вилајета¹² премештено је из Приштине у Скопље, док је у Приштини остало само седиште санцака – на челу са мутесарифом,¹³ тако да су конзули у Приштини (од османских власти) најчешће сарађивали са приштинским мутесарифима, доста ређе са мутесарифима осталих санцака у рејону Конзулата, док су односе са валијом,¹⁴ углавном, одржавали генерални конзули у Скопљу.¹⁵

Марковић, Мирослав Спалајковић, Милан Пећанац и Милан Ђ. Милојевић. Именован је и Милојко Веселиновић, али он никада није преузео дужност.

¹⁰ Р. Љушић, *Хроника подгорског села Исток*. Део 1, *Вујкина врата*, Београд 2011, 75.

¹¹ Архив Србије (АС), Министарство иностраних дела (МИД), Политичко-просветно одељење (ППО), 1896, Р. 171; Б. Нушић – С. Новаковићу, пп број 285, 20. септембар 1896. године.

¹² Тада је вилајет био највећа административно-територијална јединица у Османском царству.

¹³ Управник санцака.

¹⁴ Управник вилајета.

¹⁵ Више о административној подели Косовског вилајета (и о вилајетима уопште) видети у М. Јагодић, *Српско-албански односи*, 1–15.

Званична дипломатска форма између Конзулата и османских власти углавном је поштована. Већ је први конзул Лука Маринковић извештавао како га је приштински мутесариф Хафиз Мехмед-паша одмах по његовом доласку у Приштину, и у приватној и у званичној аудијенцији, примио веома лепо. Приватно су разменили „највеће учтивости и скромне етикеције, подобне за ове случајеве свуда, а особито на оријенту“, а званично, приликом предаје мутесарифу царског фермана, уз највише почести.¹⁶

Представници османских власти и Конзулата су одлазили једни код других на пријеме и били свечано и љубазно дочекивани.¹⁷ Чак и у случају затегнутих односа, дошао би неко од мутесарифових чиновника, а дешавало се и да мутесариф пошаље чиновника да пренесе извињење што није дошао и у поверењу саопшти да је добио такву наредбу од валије. Тако је, на пример, 21. септембра 1904. године у Конзулату свечано прослављено крунисање краља Петра I. Мирослав Спалајковић извештава: „Цео тај дан није престајало долажење гостију у Консулат... По казивању овдашњих, до сад још није прошло кроз овај Консулат толико народа као што је приликом јучерашње светковине... Од представника турске власти дошао је, око 11 часова пре подне, Председник Административног одељења са терџуманом, да ми од стране Мутесарифа поднесе честитке. Сам Мутесариф, као што ми рече његов терџуман, није могао доћи и лично ме поздравити, због тога што је био заузет пословима. Познавајући љубазност Исмаил-Февзи-Паше (Мутесарифа), ја сам одмах помислио да је он морао добити какву наредбу са вишега места да тако поступи“.¹⁸ Спалајковић је због тога упутио писмо мутесарифу, који је одмах ујутру послао терџумана да пренесе извињење и у поверењу саопштио да је добио такву наредбу од валије.¹⁹

На путовањима би конзулима биле одаване почести. Тако Тодор Станковић у својим *Путним белешкама по Старој Србији* извештава о љубазности свих представника турске власти према њему.²⁰ У свим местима кроз која је пролазио на овом путовању указивани су му поштовање и почести. У Гњилану га је, нпр., пред кућом угледног Муста-бега, код кога је био смештен, дочекао одред жандарма „са прописаним

¹⁶ АС, МИД, Политичко одељење (ПО), 1889, ролна 102, И/31, Л. Маринковић – Ј. Грујићу, пов. бр. 1, 17. новембар 1889. године.

¹⁷ Тако су, на пример, 15. марта 1892. године дочекани вицеконзул Тодор Станковић и писар Сима Аврамовић на свечаности поводом султановог рођендана, коју је организовао Бахри-паша (Б. Перуничкић, *Писма*, 121–122).

¹⁸ *ДСПКС*, 1–2, бр. 417.

¹⁹ *Исто*.

²⁰ Т. Станковић, *Путне белешке по Старој Србији (1871–1898)*, Београд 1910, 5–6.

почастима“, на улазу у двориште сачекао га је Муста-бег са браћом и целокупном послугом. У кући су га посетили турски угледници и прваци (заступник кајмакама, председник општине, кадија и др.) да му пожеле добродошлицу. У пратњи угледних бегова ишао је у посете виђеним Србима и Турцима.²¹

Иако су односи привидно били добри, већ је покушај прославе првог „политичког“ празника Краљевине Србије од отварања Конзулата показао праву слику. Бранислав Нушић, тада деловођа конзулата у Приштини, покушао је 6. марта 1890. године да празник – дан прогласа Србије за краљевину и ступање на престо краља Александра I, прослави свечано, те је, као најважније, предложио да се у цркви одржи служба. Замолио је мутесарифа да изда такво наређење, који је то лепо прихватио и обећао да ће наредити службу, да ће јој присуствовати и да ће наредити својим чиновницима да присуствују. Међутим, мутесариф је, након преписке са Скопљем, исте вечери јавио Нушићу да му се извињава и да је немогуће да испуни обећање, дакле да службе неће бити. Исте вечери је позвао проту, заступника председника општине, и забранио му да са свештенством и општинарима честита празник, као и да ишта каже о овом наређењу. Забранио је и својим чиновницима да дођу у Конзулат. У Конзулат су дошли само мутесариф, команданти гарнизона и резервиста, доктори, чиновници куће Алатини и угледни Турци, грађани, али и две велике групе припадника јеврејске општине у свечаним оделима, међу њима и сви одличнији приштински трговци. „Тек кад се спустио дубок мрак и кад је по улицама приштинским настало мртвило, увукло се лоповски неколико Срба у Консулат и њихова честитка у име свих Приштинских Срба, није била честитка, већ очајничка исповест њихових јада.“²² Две године касније, међутим, прослава истог празника протекла је уз бројне турске званичнике – Бахри-паша је дошао у униформи с многобројним одличјима, с „читавим караваном коњаника, пешадијских заптија и полицајаца“ прошао на коњу од конака до Конзулата. Поред њега и његовог терцумана били су његови чиновници, официри тамошњег гарнизона у „потпуно парадном оделу“, као и „приличан број грађана

²¹ Исто, 5–7. Турску љубазност Т. Станковић је примао с опрезом: „Можда су ми турске власти одредиле Муста бегову кућу за преноћиште из велике пажње наспрам консула суседне краљевине... а можда су то чиниле и зато, да се тако окружен Турцима, не бих могао састајати са нашим сународницима, те да не бих могао сазнати шта се у Гњилану и гњиланској кази збива“ (исто).

²² АС, МИД, ПО, 1890, ролна 110, И/9, Б. Нушић – С. Грујићу, пов. бр. 33, 25. фебруар 1890. године.

Турака“, а дошли су и представници грчке колоније, изасланици јеврејске општине и бројни Срби.²³

Конзули су користили сваку прилику да обавесте турске власти о зулумима над српским становништвом. Једна од основних делатности конзула била је да интервенцијама код турских власти помогну Србима и олакшају им живот. О томе Нушић, у свом извештају Стојану Новаковићу, каже: „Односно предмета зулума ја сам изабрао овај пут: за веће ствари и теже, обраћам се Посланству, за мање Консулату у Скопљу, а за оне, које се свакодневно дешавају посредујем по могућству сам код овдашњег мутесарифа и у многим случајевима помажем доста“.²⁴ Међутим, и те интервенције често су биле контрапродуктивне, па кад се и пошаљу војничке патроле да тобоже хватају зликовце, а које броје и по 60–70 војника, оне се хране код мештана и потпуно их осиромаше.²⁵

Непријатељски став Турака и њихова жеља да онемогуће рад Конзулата, нарочито су дошли до изражаја у догађајима везаним за убиство првог српског конзула Луке Маринковића. Турске власти су пронашле наводног Маринковићевог убицу, али су покушали да ово убиство оправдају лажном тврдњом да су га српски конзул и његов гаваз тукли. Озбиљна истрага, поготово о евентуалним налогодавцима, никада није спроведена.

Велика препрека успешном деловању Конзулата било је и то што је од првог дана надзиран, кретање конзула праћено, а Срби који долазе контролисани и застрашивани. Мутесариф Хафиз-паша је поставио полицију пред врата Конзулата, под изговором да се боји нереда ако нападну Турци, а заправо зато да види ко посећује првог конзула Маринковића. У таквим околностима Срби нису смели да долазе, осим по којег виђенијег грађанина, а и он је улазио кроз суседну српску кућу Коче Каракушевића. Каракушевић је такву услугу, као и виђање са конзулом, платио главом.²⁶ Претње људима који посећују Конзулат сваким даном су се повећавале. Због Мехмед Хафизове забране да се иде у српски конзулат људи су се, према Нушићевом сведочењу из 1890. (када је привремено боравио у Приштини), од њега склањали „као од каквог страшила“. Када је почела да прети и полиција – нарастао је и страх – свештеници су се склањали у олтар када Нушић наиђе, газде се повлачиле у радњу кад он купује, коме се он јавио, тај је обарао очи, чак су се и слуге и мајстори који

²³ Б. Перуничкић, *Писма*, 119–120.

²⁴ *Исто*, 183.

²⁵ *ДСПКС*, 2–2/1, прир. Љ. Алексић-Пејковић, Ж. Анић, бр. 26.

²⁶ Ј. Поповић, *Живот Срба на Косову 1812–1912*, Београд 1987, 84 и 249.

су долазили да нешто поправе плашили полиције. Јавила се једна општа претња: „Ко иде у Консулат тај је непријатељ цару”.²⁷

Са истим проблемима Нушић се сусретао и када је званично премештен у Приштину и преузео руковођење Конзулатом. Он тако, 1894. године, пише да се од доласка новог мутесарифа Мехмед Мухарем ефендије Конзулат осећа као под опсадом, а персонал Конзулата као да је ухапшен. „Од увек се, само на вештији начин, обраћала пажња од стране власти на она лица која долазе у Консулат, али се сад то чини на најдрастичнији начин. Онога ко изађе из Консулата одведу право у полицију на саслушање... То све иде дотле да већ ни свештеник несме да ми дође у кућу, да свети водицу... Данашњи мутесариф, човек фанатичан и конзервативнији, но и последњи приштински хоџа, отежаће својим поступцима до крајње мере положај Консулата“.²⁸ После бројних жалби,²⁹ српска дипломатија је успела да постигне да се овај мутесариф уклони из Приштине („Додуше и овдашњи се народ, па и сами Арнаути жалили против њега Валији, који се овде бави“).³⁰

Било је и представника турске власти са којима се могло сарађивати. Тако Нушић, јуна 1894. године, на вест о премештању приштинског мутесарифа Сулејман Бахри-паше, каже да тиме „ми губимо већ стеченога и обвезаног пријатеља и у опште погодна човека с којим се могло до некле радити“.³¹

Међутим, доласком следећег мутесарифа све се враћа на старо.

Нушић, на пример, 16. октобра 1896. пише да је новопостављени приштински мутесариф након доласка позвао четири тамошња виђена грађанина, сваког појединачно, и запретио им тамницом ако ко прекорачи праг Конзулата. „Поставио је око Консулата јаке страже и ко год изађе из Консулата са сокака се узме и води право у полицију.“³² За мутесарифом се, како пише Нушић, повео и „последњи амалин Турчин”, те редом прете свакоме за кога знају да је икада улазио у Конзулат. Нушић пише и да је

²⁷ Б. Перуничкић, *Писма*, 49.

²⁸ *Исто*, 163–164.

²⁹ АС, МИД, ППО, 1894, Р. 381, Б. Нушић – В. Ђорђевићу, пп. бр. 236, 5. октобар 1894; исти – истом, пп. бр. 259, 16. октобар 1894; Б. Нушић – С. Лозанићу, пп. бр. 260, 16. октобар 1894; Б. Нушић – В. Ђорђевићу, пов. бр. 103, 17. октобар 1894. године.

³⁰ АС, МИД, ППО, 1894, Р. 217 (XIV), Б. Нушић – В. Ђорђевићу, пов. бр. 134, 1. децембар 1894. године.

³¹ АС, МИД, ППО, 1894, Р. 217 (VII), Б. Нушић – С. Лозанићу, пп бр. 74, 29. мај 1894. године.

³² Б. Перуничкић, *Писма*, 220.

пекар отказао да му носи хлеб, а млекар млеко, а да у дућане не примају гавазе и момке које пошаље да нешто купе.³³ После две недеље извештава министра да већ 18 дана нико није ушао у Конзулат и да је јасно да је сада мутесариф и Турцима забранио улазак.³⁴ Писар Стеван Матијашић обавештава српског конзула у Скопљу Михајла Ристића како у Конзулат не смеју да долазе ни њихови редовни достављачи, ни плаћени агенти, који ће пре да се одрекну награде за услугу него да се усуде и дођу, а не долази му ни његов први комшија.³⁵

Након нових Нушићевих жалби, међутим, посланик у Цариграду Владан Ђорђевић јавља да је једном успео да „скине Нушићу с врата“ једног мутесарифа, али да то не може понављати онолико пута колико би Нушић желео.³⁶ Нушић 2. новембра 1896. предаје дужност³⁷ и напушта Приштину.³⁸

Један од ретких турских чиновника у чије су поштење и праведност веровали српски конзули био је пећки мутесариф Сулејман-паша.³⁹ Он је, како пише Сима Аврамовић, „гвозденом својом руком завео у Пећи такав ред и мир какав се одавно тамо запамтили нису“ и Пећ је за његово време била много слободнија од Приштине. Управо због такве своје политике, која није одговарала Албанцима, који су се непрестано жалили султану, Сулејман-паша је био смењен. На његово место постављен је Али-паша, који није имао ни одважности, а ни овлашћења да се супротстави албанском насиљу.⁴⁰

³³ Исто.

³⁴ Исто, 223.

³⁵ АС, МИД, Конзулат у Скопљу, ф. 12, С. Матијашић – М. Ристићу, пов. бр. 66, 30. октобар 1896. године.

³⁶ Б. Перуничкић, *Писма*, 224.

³⁷ Архив Југославије, Др Војислав Јовановић Марамбо (335), ф. 1199, Извод привремених примања и издавања Краљ. Консулата у Приштини по коме је г. Бранислав Нушић предао дужност г. Стевану Матијашићу, бр. 906, 21. октобар 1896. године.

³⁸ Б. Перуничкић, *Писма*, 225.

³⁹ „То је средовечан човек, черкез, коме се на лицу огледа честитост и одлучност... Кад сам му похвалио његово управљање и енергично држање у Пећи и жалио, ради оног народа што отуд одлази, он ми, као човек коме је савест мирна, рече: ‘Шта ћете, ја сам радио поштено и праведно, али...’ Судба, судба! – рече он чисто руским нагласком и с изразом лица, који је, и кроза смешење, казивао огорченост ради те незаслужене судбе“ – пише конзул Аврамовић министру иностраних дела Вујићу, 30. априла 1901. године (В. Peruničić, *Svedočanstvo o Kosovu 1901–1913*, Beograd 1988, 59–62).

⁴⁰ В. Peruničić, *Svedočanstvo*, 40, 113.

Конзул Спалајковић је, као и Нушић, имао великих проблема са турским властима. Он 1905. извештава Пашића како су полицајци који дежурају пред Конзулатом почели свакога ко у њега улази да испитују ко су, одакле су и шта траже у Конзулату – с циљем да се осујете људи да долазе у Конзулат, јер се знало да су разлози њиховог доласка жалбе на неправедне поступке власти и албанске зулуме. На његову оштру примедбу мутесарифу, овај је одговорио да је добио такво наређење јер је дужан да брине о сигурности конзула.⁴¹

Турске власти су ометале и путовања конзула у дубину рејона, па су тако на сваки начин настојале да осујете Спалајковићево и Ракићево⁴² путовање у Пећ јуна 1905. године, једне од најтежих година за Србе у Косовском вилајету.⁴³ Тамо ни један конзул до тада није успео да оде, а када је Спалајковић ипак спровео своју намеру у дело и отпутовао, власти му нису обезбедиле адекватну пратњу, нити заштиту. Ракић је сматрао да турске власти срамоте српског конзула остављајући га без пратње од Приштине до Пећи и не одајући му дужне почести, те тврдио „да тако наш народ, видећи како се поступа са званичним преставником Србије изгуби и оно мало вере у снагу и моћ Србије која није кадра да заштитити свога консула, а камоли њих – турску рају“.⁴⁴ Као опомену Спалајковићу због овог путовања и као демонстрацију силе, одмах по њиховом доласку у Пећ, пећки мутесариф је наредио да се приведе бивши учитељ из Пећи Бојко Мирковић, који је био у Спалајковићевој пратњи. Упркос конзуловом протесту и захтеву да се одмах пусти, мутесариф је наредио да се стражарно спроведе у своје село Бању. На путу је Мирковић убијен. По званичној верзији, убили су га албански одметници, а по мишљењу официра и страже која је била на увиђају, Бојка су убили жандари који су га спроводили.⁴⁵

Позивајући се на Краљевску повељу, која му је као конзулу дата и која му гарантује слободно вршење дужности, Спалајковић је упозоравао да се не сме дозволити да турске власти употребљавају речи „не допустити“, „не пристати“, „забранили“, као што су то чинили у службеним актима у којима је реч о Спалајковићевом путу. „Попустили се Турцима у овој прилици, ниједан српски преставник неће бити више слободан у својим кретањима

⁴¹ ДСПКС, 1–3/1, прир. Љ. Алексић-Пејковић, Београд 2014, бр. 113.

⁴² Са њима је, поред гаваза, путовао и Никола Т. Јанковић, дијурниста Конзулата (ДСПКС, 1–3/2, бр. 393).

⁴³ В. о томе С. Недељковић, *Немирна 1905. на Косову и Метохији*, Зборник МС за историју 93 (2016) 71–88.

⁴⁴ ДСПКС, 1–4/1, прир. Љ. Алексић-Пејковић, Београд 2014, бр. 12.

⁴⁵ ДСПКС, 1–3/2, бр. 393.

и биће у сваком одсуднијем моменту, изложен турским шиканеријама најординарније врсте⁴⁶. Да одустане од одласка у Дечане нису га нагнала убеђивања мутесарифовог изасланика, већ налог из Београда.⁴⁷

Власти у Цариграду су биле разљућене Спалајковићевим путовањем у Пећ. Посланику Симићу су изразиле незадовољство због конзуловог поступка и изјавиле да одбијају сваку одговорност за било шта што би га задесило.⁴⁸ Велики везир је чак рекао црногорском отправнику послова да ће учинити све да спречи албански напад на црногорску границу, али да је за све крив „онај лудак од српског конзула“ у Приштини.⁴⁹

Односи се ни касније нису поправљали, а османске власти се нису мириле са Спалајковићевим боравком у Приштини. Тако је главни инспектор Хилми-паша, марта 1906. године, српском конзулу у Солуну Љотићу, након изношења жалби на Спалајковићево деловање,⁵⁰ рекао: „Господин Спалајковић је, без спора, врло интелигентан, али млад и преко мере ватрен човек“ и предложио да о ствари обавести свог министра, који ће вероватно „сам закључити, да г. Спалајковић може бити, свуда иначе, много кориснији својој отаџбини, но у Приштини“.⁵¹ У том тренутку Спалајковић се није налазио у Приштини јер је, оценивши да је мудрије да се удаљи, затражио допуштење да дође у Београд.⁵² Након његовог

⁴⁶ ДСПКС, 1–4/1, бр. 11.

⁴⁷ Један од присутних Срба сећао се како је, по мутесарифовом налогу, виши турски официр дошао да Спалајковића одговори од пута за Дечане: „Официр је указивао консулу на несигурност овог пута, и да му власт не може гарантовати за његов живот, и предочавао му компликације и непријатности, који би по обе владе настале ако би се десила катастрофа. Консул се енергично и дуго бранио одлагању пута, изјављујући да је Дечане највећа српска светиња и да се он, и по цену живота, не може у друштву појавити ако би кукавички одустао од свог похода за Дечане. Најзад, с обзиром да му ово путовање није дозвољено од српске владе, о чему је добио у Пећи извештај из Приштине, консул је одустао од посете Дечанима“ (*Савременици о Косову и Метохији 1852–1912*, прир. Д. Батаковић, Београд 1988, 375–376).

⁴⁸ АС, МИД, ППО, 1905, р. 455, Ђ. Симић – Ј. Жујовићу, пп бр. 475, 17. јун 1905. године.

⁴⁹ АС, МИД, ПО, 1905, ролна 284, И/13, Ђ. Симић – Ј. Жујовићу, 27. јун 1905. године (документ није нумерисан).

⁵⁰ Том приликом зато што се мутесариф жалио како му је Спалајковић рекао да планира да са гостима путује током празника и да ће употребити лично оружје уколико му представници власти буду правили сметње или препреке.

⁵¹ ДСПКС, 2–1/1, бр. 314.

⁵² АС, МИД, Конзулат у Приштини (несређена грађа), В. Антонић – М. Спалајковићу, 14. март 1906. године. Уочи одласка Спалајковић је послао одговор

повратка у Приштину, Хилми-паша је, јуна 1906, у разговору са конзулом у Битољу Станојевићем, који му је изнео и проблеме из рејона конзулата у Приштини, изјавио да не може да узме у разматрање никакве жалбе које би дошле од приштинског конзулата и његовог шефа (већ да се све жалбе упућују директно њему, што је, наравно, било немогуће). Изразио је жаљење због Спалајковићевог повратка и рекао да због тога штету може имати само Србија. Рекао је и да је наредио мутесарифу да забрани турским поданицима да одлазе у Конзулат у Приштини док је ту садашњи конзул.⁵³

Било је јасно да је Спалајковићевостанак у Приштини немогућ и он је убрзо, 29. августа 1906, напустио Приштину.⁵⁴ Добио је унапређење и постао шеф Конзуларног одељења.

И поред свега, сви српски конзули су настојали да успоставе добре односе са турским властима. Доста успеха имао је конзул Тодор Станковић, који је у два наврата руководио Конзулатом, а који је живео у Нишу, и дуго, пре ослобођења, био турски чиновник, те је добро познавао и турски менталитет. Он је настојао да пажњом и одликовањима придобије османске власти. Тако је, на пример, настојао да придобије приштинског мутесарифа Бахри-пашу предлогом да му се додели неко високо српско одликовање 1892. године, али тај план није реализован због сукоба конзула у Приштини и Скопљу.⁵⁵ Шест година касније, приликом свог другог боравка у Приштини, Станковић је сугерисао Министарству

на допис Министарства којим је замољен за мишљење о условима под којима би Србија требало да обнови конзуларну конвенцију с Турском. У њему је жучно, наводећи примере кршења одредаба конвенције, инсистирао да српско-турски конзуларни односи морају бити успостављени искључиво на основу режима капитулација и да не сме бити говора ни о каквом реципроцитету. Капитулације су, тврдио је, „опште међународно правило, освештано и практиком и теоријом“, у коме су европске државе пронашле „најјачу гаранцију Хришћана од фанатизма, пристрасности и опште интелектуалне и моралне инфериорности Нехришћана“. Увиђајући да је тако оштар начелни став далеко од стварности, признао је да се не могу очекивати све повластице које проистичу из капитулација, али је тврдио да се мора захтевати што више од њих; уколико се не успе у томе, предлагао је да се претходна конвенција, коју није требало ни закључивати, уопште не обнови, чиме би Србија барем добила „потпуну слободу за расправљање свакога конкретног питања са Турском“. (*ДСПКС*, 2–1/1, прир. Љ. Алексић-Пејковић, Ж. Анић, Београд 2006, бр. 292; М. Спалајковић, *Консуларна конвенција између Србије и Турске*, Архив за правне и друштвене науке 1 (1906) 150–156, 255–259). У Министарству, међутим, Спалајковићево гледиште није било прихваћено.

⁵³ *ДСПКС*, 2–1/2, прир. Љ. Алексић-Пејковић, Београд 2006, бр. 646.

⁵⁴ *ДСПКС*, 2–2/1, прир. Љ. Алексић-Пејковић, Ж. Анић, Београд 2006, бр. 125.

⁵⁵ М. Јагодић, *Српско-албански односи*, 313.

да се одликује Ферик Сулејман Наки Бин Баки-паша из Пљеваља, који се „показао као наш велики пријатељ и човек ... Одликовањем бисмо њему показали нашу захвалност, а Аустријанцима да водимо рачуна о својим пријатељима“.⁵⁶ Одликовање му је додељено, произвело је одличан утисак, а Станковић се више пута служио сличним методама. У добрим односима са турским властима остао је и након одласка из Приштине.

Сличне методе примењивали су и други конзули, па и они који су често имали лоше односе са турским властима. Тако Нушић јавља да су на залагање Бахри-паше четири српска ђака примљена у школу у Цариграду, а да је за то „заслужно поред њихових успеха на испитима и одликовање пашино од ‘наше стране’“.⁵⁷

У немирним временима по османску власт мутесарифи су умели да дођу и на консултације у Конзулат. Спалајковић извештава Министарство о једној таквој посети 1905. године, када га је посетио приштински мутесариф и „у највећем поверењу, саопштио... своју забринутост о ситуацији у санџаку, као и своју немоћ да спречи недогледне последице које би евентуално могле наступити, услед Арнаутског покрета који почиње хватати и овај санџак“, а који има широке размере и у коме се почиње назирати политичка идеја „која им је са стране добачена“. Спалајковићев савет је био да се заузме енергичан став према Арнаутима и не дозволи им се окупљање у близини вароши ни под каквим изговором. Мутесариф је одговорио да му за енергичније мере треба оружана сила, коју он нема, те је замолио Спалајковића да оде у Солун и лично реферише главном инспектору Хилми-паши о ситуацији у санџаку и о неисправностима команданта овдашње жандармерије.⁵⁸

Како власт углавном није реаговала на злочине и насиља која су Албанци вршили над српским становништвом, или је реаговала врло благо, конзули су предлагали неке енергичније мере – снабдевање Срба оружјем, организовање убистава најокорелијих зликоваца итд. То су све, ипак, биле појединачне акције. Остало је, дакле, да се, не апелујући на турску власт него без ње, па чак и против ње, нађе начин да се побољша стање ствари, како је писао Ракић Пашићу 1907. године, детаљно износећи предлоге за будући рад Конзулата и заузимајући став да се „дипломатским

⁵⁶ АС, МИД, ППО, 1898, Р. 136, Т. Станковић – В. Ђорђевићу, пп бр. 278, 7. септембар 1898. године.

⁵⁷ АС, МИД, ППО, 1894. Р 469, Б. Нушић – Ђ. Симићу, пп бр. 8, 15. јануар 1894. године.

⁵⁸ ДСПКС, 2–1/2, бр. 383.

корацама на Порти не може стварно ни трајно помоћи народу у овим крајевима“.⁵⁹

Поред свих напора да се мирним, дипломатским путем, али и повременим другачијим, оштријим мерама поправи положај српског народа, српска влада у томе није имала значајнијег успеха. С једне стране, Порти је било веома стало до добрих односа с Албанцима, који су им били ослонац и у унутрашњој политици (користећи их да држе „непоуздане“ Србе у покорности) и у спољној политици (користећи њихову оданост муслиманској вери и држави). С друге стране, власт је била исувише слаба да заштити интересе хришћана и када је то хтела. Сами односи између српских конзула и представника османске власти јесу имали значаја, али и за време најбољих односа није долазило до битнијег побољшања положаја српског становништва.

Треба истаћи да Србија својим деловањем није чинила ништа да угрози опстанак нашег народа на тим просторима, као и да је помагала колико је то било у њеној моћи да се положај Срба бар донекле поправи, а свакако је велики успех постигла издејствовавши да митрополити буду Срби, као и на плану школства и очувању националне и верске свести Срба. Међутим, показало се да Србија није успела политичким средствима и дипломатским путем да трајно побољша положај српског народа, нити да реализује своје циљеве у Старој Србији и зато је ушла у рат за ослобођење српског народа од турске власти.

⁵⁹ ДСПКС, 2–3/1, прир. Љ. Алексић-Пејковић, Ж. Анић, Београд 2004, бр. 1.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Архиви – Archives

- Архив Југославије, Др Војислав Јовановић Марамбо (335). [Arhiv Jugoslavije, Dr Vojislav Jovanović Marambo (335)]
- Архив Србије, Министарство иностраних дела, Конзулат у Приштини (АС, МИД, Конзулат у Приштини). [Arhiv Srbije, Ministarstvo inostranih dela, Konzulat u Prištini (AS, MID, Konzulat u Prištini)]
- Архив Србије, Министарство иностраних дела, Конзулат у Скопљу (АС, МИД, Конзулат у Скопљу). [Arhiv Srbije, Ministarstvo inostranih dela, Konzulat u Skoplju (AS, MID, Konzulat u Skoplju)]
- Архив Србије, Министарство иностраних дела, Политичко одељење (АС, МИД, ПО). [Arhiv Srbije, Ministarstvo inostranih dela, Političko odeljenje (AS, MID, PO)]
- Архив Србије, Министарство иностраних дела, Политичко-просветно одељење (АС, МИД, ППО). [Arhiv Srbije, Ministarstvo inostranih dela, Političko-prosvetno odeljenje (AS, MID, PPO)]

Извори – Primary Sources

- Peruničić В., *Svedočanstvo o Kosovu 1901–1913*, Београд 1988.
- Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914 (ДСПКС), 1–1, прир. А. Раденић, Београд 1991. [*Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903–1914* (DSPKS), 1–1, prir. A. Radenić, Beograd 1991]
- Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, 1–2, прир. А. Раденић, Београд 1998. [*Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903–1914*, 1–2, prir. A. Radenić, Beograd 1998]
- Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, 1–3/1, прир. Љ. Алексић-Пејковић, Београд 2014. [*Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903–1914*, 1–3/1, prir. Lj. Aleksić-Pejković, Beograd 2014]
- Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, 1–3/2, прир. Љ. Алексић-Пејковић, Београд 2014. [*Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903–1914*, 1–3/2, prir. Lj. Aleksić-Pejković, Beograd 2014]
- Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, 1–4/1, прир. Љ. Алексић-Пејковић, Београд 2014. [*Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903–1914*, 1–4/1, prir. Lj. Aleksić-Pejković, Beograd 2014]
- Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, 2-1/1, прир. Љ. Алексић-Пејковић и Ж. Анић, Београд 2006. [*Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903–1914*, 2-1/1, prir. Lj. Aleksić-Pejković i Ž. Anić, Beograd 2006]
- Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, 2-1/2, прир. Љ. Алексић-Пејковић, Београд 2006. [*Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903–1914*, 2-1/2, prir. Lj. Aleksić-Pejković, Beograd 2006]
- Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, 2-2/1, прир. Љ. Алексић-Пејковић и Ж. Анић, Београд 2006. [*Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903–1914*, 2-2/1, prir. Lj. Aleksić-Pejković i Ž. Anić, Beograd 2006]

- Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, 2–2/2, прир. Љ. Алексић-Пејковић и Ж. Анић, Београд 2006. [*Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903–1914, 2–2/2*, прир. Lj. Aleksić-Pejković i Ž. Anić, Beograd 2006]
- Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, 2–3/1, прир. Љ. Алексић-Пејковић и Ж. Анић, Београд 2004. [*Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903–1914, 2–3/1*, прир. Lj. Aleksić-Pejković i Ž. Anić, Beograd 2004]
- Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, 2–3/2, прир. Љ. Алексић-Пејковић и Ж. Анић, Београд 2004. [*Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903–1914, 2–3/2*, прир. Lj. Aleksić-Pejković i Ž. Anić, Beograd 2004]
- Задужбине Косова : Споменници и знамења српског народа, Призрен–Београд 1987. [*Zaduzbine Kosova : Spomenici i znamenja srpskog naroda*, Prizren–Beograd 1987]
- Перунички Б., Писма српских конзула из Приштине (1890–1900), Београд 1985. [B. Peruničić, *Pisma srpskih konzula iz Prištine (1890–1900)*, Beograd 1985]
- Поповић Ј., Живот Срба на Косову 1812–1912, Београд 1987. [J. Popović, *Život Srba na Kosovu 1812–1912*, Beograd 1987]
- Савременици о Косову и Метохији 1852–1912, прир. Д. Батаковић, Београд 1988. [*Savremenici o Kosovu i Metohiji 1852–1912*, прир. D. Bataković, Beograd 1988]
- Станковић Т. П., Путне белешке по Старој Србији (1871–1898), Београд 1910. [Stanković T. P., *Putne beleške po Staroj Srbiji (1871–1898)*, Beograd 1910]

Литература – Secondary Works

- Батаковић Д., *Косово и Метохија у српско-арбанашким односима*, Београд 2006. [Bataković D., *Kosovo i Metohija u srpsko-arbanaškim odnosima*, Beograd 2006]
- Бован В., *Јастребов у Призрену*, Приштина 1983. [Bovan V., *Jastrebov u Prizrenu*, Priština 1983]
- Војводић М., *Србија и албанско питање крајем XIX века*, Србија и Албанци у XIX и почетком XX века, Београд 1990. [Vojvodić M., *Srbija i albansko pitanje krajem XIX veka*, Srbija i Albanci u XIX i početkom XX veka, Beograd 1990]
- Војводић М., *Србија и Срби на Косову и Метохији од Берлинског конгреса до Балканских ратова*, Косово и Метохија : прошлост, садашњост, будућност, Београд 2007. [Vojvodić M., *Srbija i Srbi na Kosovu i Metohiji od Berlinskog kongresa do Balkanskih ratova*, Kosovo i Metohija : prošlost, sadašnjost, budućnost, Beograd 2007]
- Јагодић М., *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878–1912)*, Београд 2009. [Jagodić M., *Srpsko-albanski odnosi u Kosovskom vilajetu (1878–1912)*, Beograd 2009]
- Косово и Метохија у српској историји*, Београд 1989 (Д. Батаковић). [*Kosovo i Metohija u srpskoj istoriji*, Beograd 1989 (D. Bataković)]
- Љушић Р., *Хроника подгорског села Исток*. Део 1, *Вујкина врата*, Београд 2011. [Ljušić R., *Hronika podgorskog sela Istok*. Dео 1, *Vujkina vrata*, Beograd 2011]
- Недељковић С., *Немирна 1905. на Косову и Метохији*, Зборник МС за историју 93 (2016). [Nedeljković S., *Nemirna 1905. na Kosovu i Metohiji*, Zbornik MS za istoriju 93 (2016)]
- Спалајковић М., *Консуларна конвенција између Србије и Турске*, Архив за правне и друштвене науке 1 (1906). [Spalajković M., *Konsularna konvencija između Srbije i Turske*, Arhiv za pravne i društvene nauke 1 (1906)]
- Терзић С., *Стара Србија : (XIX–XX век) : драма једне цивилизације : Рашка, Косово и Метохија, Скопско-тетовска област*, Нови Сад–Београд 2012. [Terzić S., *Stara Srbija : (XIX–XX vek) : drama jedne civilizacije : Raška, Kosovo i Metohija, Skopsko-tetovska oblast*, Novi Sad–Beograd 2012]

Milun Stijović

**A CONTRIBUTION TO THE RELATIONS BETWEEN SERBIAN
CONSULS IN PRIŠTINA WITH OTTOMAN AUTHORITIES IN
KOSOVO AND METOHIJA**

Summary

The opening of the consulate in Priština in 1889 marked the beginning of the official presence of Serbia in Kosovo and Metohija. The primary task of the Consulate was to protect the Serbian people. One of the ways of doing so were interventions with the Ottoman authorities. However, the authorities were mistrustful and, for some time, even openly inimical to the Consulate and consuls. A great obstacle to the successful work of the Consulate was the fact that it was controlled from the first day. The consuls' movements were followed and even hindered, and the Serbs who arrived were controlled and intimidated.

Some representatives of the Ottoman authorities could be cooperated with. Such were the mutessarif of Peć Suleiman Pasha and the mutessarif of Priština Suleiman Bahri Pasha. However, with the arrival of the following mutessarif, everything would become as before.

Despite all efforts to improve the position of the Serbian people through peaceful, diplomatic means, and with occasionally different, stricter measures, such as the armament of the Serbs etc., the Serbian government was not particularly successful. On the one hand, the Porte valued highly good relations with the Albanians, who were their support both in internal politics (they were used to keep the "unreliable" Serbs obedient) and external politics (their devotion to the Muslim faith and state was used). On the other hand, the Turkish authorities were too weak to protect the interests of the Christians even when they wanted to. The relations between Serbian consuls and representatives of the Ottoman authorities were important, but even at the time when those relations were at their best, the position of the Serbian population did not improve much. The only possibility to permanently secure a better life for the Serbian people was their liberation.

Due to the comprehensiveness of the topic, the paper covers the activity of some consuls, which can illustrate the nature of those relations.

Keywords: Consulate in Priština, consul, Ottoman authorities, mutessarif, Serbs, Kosovo and Metohija.

Чланак примљен: 29. 03. 2019.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 09. 09. 2019.